

Анатолій КРУГЛАШОВ

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ЗЛАМ. ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ПІД ВПЛИВОМ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Події Великої війни 1914–1918 рр. стали тяжким випробуванням у долі людства і, насамперед, народів Європи. Серед суспільств і територій, які зазнали тяжких втрат від військових подій особливе місце посідає Україна. Водночас Перша світова війна, а також наступні революційні зміни в її результаті відкрили небачені раніше можливості, особливо для народів Центральної та Східної Європи, спричинивши розпад чотирьох світових імперій та появу низки нових держав.

Українці також прагнули користатися цими можливостями, виносячи власні геополітичні плани перебудови Європи та формування своєї державності. В розділі аналізуються основні геополітичні орієнтації українських політичних сил в період війни, з'ясовуються їх значення для боротьби за власну державність, розглядаються ключові причини тих невдач, які зазнав український національний рух у цих змаганнях. Проте здобутий досвід і жертви не були даремними. Зокрема українське питання стало частиною не лише європейського, але і світового порядку денного, вимагаючи свого належного вирішення.

Ключові слова: *Велика війна, українське питання, геополітичні орієнтації українства, сценарії післявоєнної майбутності.*

Насамперед, відзначимо, що аналіз поглядів провідних українських діячів і їх спроб виробити стратегію національного руху в умовах кардинальних змін періоду Великої війни (ВВ) є досить важливим завданням для наукових досліджень. Адже Перша світова війна зумовила низку кардинальних змін, які визначили перехід людства, а не тільки Європи, від нової до новітньої історії. Вона вплинула або й безпосередньо спричинила радикальні перетворення світового масштабу, зокрема, зітерши з карти світу чотири із п'яти імперій, що розпочали цю війну. Її катастрофічні наслідки заклали фундамент спроб шукати міцні правові, інституційні та політичні засади тривалого миру. Незнаний раніше масштаб воєнних дій призвів до величезних втрат людства, залишаючи за собою мільйони скалічених і вбитих людей. Воєнні лихоліття, стрімке знецінення людського життя й масова жорстокість, продовольча криза й товарний голод призвели до стрімкої радикалізації суспільних настроїв, породили активізацію масових суспільних рухів,

наслідком чого стала потужна революційна хвиля. Вона ж залишила за собою не лише руїни від більшості імперських та монархічних держав, а й викликала появу як ліберально-демократичних, так й авторитарних і тоталітарних держав.

Далекосяжний вплив цієї війни на подальшу історію Європи, людства і України перебільшити складно. Проте у цьому підрозділі зупинимося на узагальненому розгляді того, як українські лідери і провідники осмислювали її загрози і можливості, що виникали внаслідок війни для України на початку і в результаті Великої війни. Зауважимо, що наукова література на тему участі українців в подіях Великої війни та її впливів на Україну є насправді величезна за обсягом та різноплановістю порушених у ній проблем. Однак саме розгляду стану готовності національного проводу українського руху до вибуху світової війни та прогнозування її можливих результатів, питанням стратегічного бачення перспектив українського руху в умовах глобальних катаклізмів та змін, аналізу сценаріїв майбутності України у післявоєнний період присвячено недостатньо наукових праць і ця тематика залишається все ще відкритою для подальших досліджень і наукових дискусій як з історіографічних, історіософських, так і соціологічних і політологічних перспектив.

Основні геополітичні орієнтації українців на початку і в ході ВВ можна означати було би наступним чином. Це насамперед лоялістська орієнтація, тобто орієнтація на ті політичний курс та офіційні цілі, які проголошували воюючі країни, до складу яких входили території України, а це насамперед Російська імперія й Австро-Угорщина, а також їхні союзники. Другий табір – це група політиків та діячів, що послідовно дотримувалися автономістсько-федералістського проекту майбутності України. Вони, дотримуючись різних позицій від відносно конформістських чи опортуністичних до радикально революційних, разом з тим не бачили у післявоєнному майбутньому перспективи докорінної перебудови чи повного знищення існуючих держав, але мріяли і наполегливо відстоювали потребу їх трансформації на шляхах конституційних перетворень, лібералізації, демократизації, а в кращому випадку – федеративної перебудови із забезпеченням широкої автономії для українських земель, формування повноправної системи українського самоврядування та політичної суб'єктності з певними ознаками державного суверенітету.

Нарешті, третій політичний табір і геополітичний вибір його діячів – це цілепокладання тих українців, які були свідомими та послідовними прихильниками ідеалу державної самостійності України, ставили за мету досягнення повної її незалежності. Хоча і тут поміж носіями цієї державницької ідеї, як і у попередніх

випадках, існували достатньо значні відмінності в підходах і розумінні як сценаріїв досягнення цієї незалежності, так і її політико-правового формату. Вивчення еволюції цих поглядів та формулювання історичних уроків боротьби за майбутність України на початку ХХ сторіччя дуже важливі для нас, особливо в контексті того, що сучасна російсько-українська війна має дуже багато спільного як у змісті самих військово-політичних процесів, так і у фундаментальних загрозах і викликах стабільності українського та інших європейських суспільств і долі людства в цілому.

Відповідно, ми перебуваємо знову у великому геополітичному зламі, в якому нам необхідно максимально повно і тверезо розуміти наші можливості і небезпеки з тим, щоби принаймні не повторити помилок своїх попередників і врахувати їх досвід, набутий великою ціною трагічних пошуків і плати за похибки та ілюзії, що їх породили.

1. Місце України в стратегічних планах ворогуючих сторін

Передусім відзначимо, що українська майбутність бачилася керівниками та політичними елітами ворогуючих країн по-різному¹, але разом з тим у цих підходах можемо знайти і деякі спільні риси. Найбільш радикальним запереченням будь-якого самостійного існування українського народу, української нації, українства з усіма його національно-культурними, а тим більше політичними проявами було російське бачення майбутнього українських земель та їх мешканців. І хоча офіційна російська держава і більшість її політичних партій (від ліберальних і консервативних до революційних) виступали за те, щоби ті території України, які ми розглядаємо як етнічні території України, були політично об'єднані, мова при цьому йшла не про український ідеал національної соборності. Йшлося про подальшу територіальну експансію тогочасної Російської імперії і, звичайно, приєднання до неї або, в пропагандистському форматі – «возз'єднання російських земель», включаючи Галичину, Буковину і Закарпаття. Таким чином, це бачення передбачало лише подальшу територіальну експансію Російської імперії і загарбання, анексію цією державою всіх західноукраїнських територій².

Обґрунтовувалося це тим, що Російська імперія нібито-то є прямим спадкоємцем Київської Русі, включаючи спадщину Галицько-Волинської держави, а також погодінською концепцією

¹ Патер І. Г. Українські землі в планах Центральних держав і Антанти напередодні Першої світової війни. Новітня доба. 2013. № 1. С. 19-41.

² Виздрік В. С. Ідеологічний вплив Росії на український соціум Галичини напередодні та початковому етапі Першої світової війни. Військово-науковий вісник. 2019. Випуск 32. С. 3-7.

триєдиного російського народу. Таким чином, у післявоєнному майбутньому для України, її національної та політичної суб'єктності, будь-якої національно-культурної, політичної, автономної, а тим більше – самостійної держави, в офіційних планах російського керівництва і в баченні більшості російських політичних сил місця не було³. Звичайно, частина лібералів, зокрема кадети в партії П. Мілюкова, визнавали право України на певну національно-культурну автономію в майбутньому і бачили розв'язання українського питання саме на шляхах такого поміркованого автономізму⁴ (окрема тема – вплив на цю позицію члена ЦК цієї партії видатного українського вченого В. Вернадського). Більш радикальні політичні партії російського лівого спектру вели мову про вирішення національного питання в Росії у межах формули «права націй на самовизначення» і, стосовно України, переважно на засадах федералізації держави, перетворення її на демократичну федеративну республіку. Але, насправді, навіть ліві соціалістичні партії Росії пронизував послідовний, щоправда, революційний централізм (у найбільш концентрованому вигляді у випадку РСДРП (б)). І, власне кажучи, як на шляху до повалення царату і встановлення демократичної республіки, так і потім, у перспективі соціалістичної революції, більшість російських партій та їх ідеологів, включаючи навіть анархістів, зокрема, анархо-комуніста Петра Кропоткіна, виступали за збереження єдності всіх народів і територій Росії. Навіть після переможної, наголосимо, не тільки демократичної, а й соціалістичної революції.

Таким чином, хоча російське бачення майбутнього України після ВВ було різним на офіційному і опозиційному рівні, але, так чи інакше, воно перебувало у рамках панівної парадигми «навіки разом». Якщо з боку демократичних і соціалістичних сил звучало те чи інше умовне визнання самобутності і певних прав на власну автономію та політичну суб'єктність українців, то у випадку поглядів офіційного й проурядового табору, включно з правими лібералами – «октябристами» йшлося про тотальне заперечення самобутності і права на незалежність українців. Все це разом, як показала й пізніша політична практика революційних років, було далеким від розуміння і сприйняття України як країни і народу, які заслуговують на своє національне самовизначення і незалежність.

³ Андрусин Б. І. Україна в роки Першої світової війни. 1998. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/12_3456789/21006/Andrusyshyn.pdf

⁴ Венгерська В. Українське питання напередодні та в умовах Першої світової війни. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2014. № 3. С. 8.

З іншого боку, в протилежному Росії та Антанті таборі Австро-Угорської монархії бачили майбутність України з різних поглядів. В цілому, українське питання постало в дуалістичній імперії достатньо гостро і вагомо. Відень потребував не просто лояльності, а активної й усебічної підтримки українців, тому намагався використати їх прагнення до національної єдності, соборності, до своєї державності і, відповідним чином, українському руху давалися певні політичні аванси, проте без чітко визначених планів та зобов'язань щодо їх реалізації на практиці⁵. При цьому Австрія так само, як і інші воюючі країни, планувала експансію, в тому числі на схід, щонайменше мріючи про анексію територій Волині, правобережної України. А якщо пощастить, була не проти поширити свій контроль на наддніпрянську Україну.

І тут йшла мова, в якості можливої винагороди для українців, про проекти утворення на цих теренах або коронного краю в складі імперії, а саме «Руського королівства», або про інші формати політичної автономності та єдності українських земель під скіпетром Габсбургів. Але разом з цим, ми не повинні перебільшувати ступінь підтримки австрійською владою прагнення українців до національної незалежності і соборності. На практиці жодні з цих обіцянок та планів так і не були реалізовані Віднем, включно до часу розпаду імперії. Навіть відносно помірковані вимоги українців про поділ Галичини на відповідну польську та українську частини був проігнорований де-факто, а потім і унеможливлені де-юре спільною позицією Відня та Берліну щодо утворення Польської держави коштом поступок польським аспіраціям за рахунок зневаги до вимог українців і раніше обіцяного їх провідникам. Домаганням українських політиків щодо створення власної державності й реалізації ідеалів національної єдності заважали також погляди і дії панівних угорських та польських партій в імперії. На цьому тлі, переважаючий український лоялізм щодо Габсбургів виглядав політичною недалекоглядністю та анахронізмом, особливо ж в останній період війни, а позиція Відня стосовно українців – маніпулятивною та оманливою.

Германські підходи так само були не єдиними, а відрізнялися, принаймні в трьох основних політичних таборах. Вони суттєво різнилися – від радикального пангерманізму, просякнутого бажанням тотальної дезінтеграції і знищення Російської імперії, в тому числі й проектуванням утворення на її західних околицях,

⁵ Аркуша О., Шандра В. Яке значення мала Перша світова війна для української людності? 2022. С. 573–574. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e32c4b3d-7cd8-4c23-a052-b50625b856c5/content>

нових незалежних (радше – формально) держав, під пильним контролем, не Відня, але насамперед Берліна за участю Відня. Не бракувало планів військової поразки Росії, насамперед шляхом захоплення в ній національно-визвольних та революційних рухів, відтак відторгнення від неї певних територій, але без визнання перспектив державницького існування України.

Нарешті дуже негативним чинником для української майбутності було те, що окрім Російської імперії, для інших країн Антанти, яким судилося стати переможцями в ході Великої війни, українське питання не було так важливим, як-от збереження союзницьких відносин з Росією в ході війни і, звичайно, належної підтримки Росії як постачальника основних ресурсів на Східному фронті для боротьби проти держав спершу Троїстого, а потім Четверного Союзу, на чолі з Германською імперією. Тому з боку Великобританії, Франції, а потім і деякою мірою США негативний вплив мав брак розуміння всієї складності внутрішньо-політичної ситуації у воюючих країнах і недооцінка значення та змісту національно-політичних прагнень народів Центральної і Східної Європи, які входили переважно до складу Російської імперії, Австро-Угорщини і Германської імперії. Це обумовило відсутність геополітичної стратегії і запізнілі та й переважно ретроградні реакції щодо долі регіону та його народів з боку країн Антанти, таких, як Франція, Великобританія і США, які пізніше підтримали її⁶.

Ці фактори визначали діапазон можливостей або, висловимося так, горизонт потенційних геополітичних сценаріїв, які розроблялися в столицях, військових штабах, в середовищі керівників воюючих країн. І це все визначало і формат сприйняття як українців, так і так званого українського питання, можливих шляхів його вирішення з боку ворогуючих сторін.

2. Позиції українства і українського проводу на початку війни і їх подальша еволюція

На початку Великої війни український рух і українство як таке перебувало в достатньо складному становищі. Попри широку панораму історіографічних та історіософських оцінок, переважна більшість дослідників погоджуються з тим, що в цей час вести мову про сформованість української нації передчасно.

⁶ Лозинський А. Ф. Політика держав Антанти з українського питання напередодні Першої світової війни. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Гуманітарні науки. 2016. № 14. С. 47-53.; Сацький П.В. Самовизначення українців у геополітичних мотиваціях країн-переможниць у Першій світовій війні. Історичні і політологічні дослідження. 2014. №. 3-4. С. 196-207.

Український народ був переважно представлений селянами, меншою мірою міщанами та інтелігенцією і, найменше, панівними дворянством і великою та середньою буржуазією. Українські міста переважно були денаціоналізовані, українці в них становили меншість. Це стосувалося зокрема і таких міст як Київ, Катеринослав, Харків, Одеса, Львів, Чернівці. А саме міста були не лише економічними, адміністративними і торговельними центрами, але і транспортними вузлами, центрами комунікаційних потоків, тому й відіграли вирішальну роль у процесах демонтажу імперій і формування нових державних утворень на їх руїнах. Ніде в містах на українських територіях українці не становили більшості⁷. Представленість українців головним чином селянством, лише частиною міщанства, незначною частиною купецтва, елементами національної буржуазії, більшою мірою середньою і дрібною, лише частиною робітництва, переважно некваліфікованою, ставило їх у гірші стартові умови революційних і державно-політичних процесів, у порівнянні з тими ж росіянами та поляками.

В цих умовах переважання української етнографічної культури над носіями української національної ідентичності також слід брати до уваги при оцінці стартових позицій входження українців у турбулентні роки Великої війни. Суттєве значення мали відмінності у становищі та можливостях до національно-культурного розвитку та суспільно-політичної діяльності українців в двох основних поділах національних територій, тобто під російською і під австро-угорською владою, які також суттєво відрізнялися. У результаті конституційної та інших політичних реформ, поступової, хоча й не завершеної еволюції абсолютизму в дуалістичній Австро-Угорській монархії, українці отримали певні політичні свободи, можливості представлення своїх інтересів і публічної діяльності на локальному, регіональному і навіть на загальнодержавному рівні. Хоча вони і не були впливовим, а тим більше визначальним елементом ані у Львові, ні в Чернівцях, а тим більше на Закарпатті, та й в імперській столиці. Чим далі, тим частіше галицько-буковинські політики намагалися діяти активно і бути помітними і впливовими, але щодо останнього все таки суттєво поступалися політичним лідерам інших національностей двоєдиної імперії.

Але в умовах Російської імперії формування як українського національного руху, так і процеси інституціоналізації його політичної репрезентації, тобто розвиток політичних партій та масових громадсько-політичних організацій суттєво відрізнялося.

⁷ Турченко Г. Ф. Соціальний потенціал українського державотворення напередодні Першої світової війни. *Zaprizhzhia Historical Review*. 2002. Випуск 1 (14). С. 72-97.

Після короткого, хоча й доволі потужного спалаху різнобічної національно-культурної та політичної самоорганізації українства Наддніпрянщини в 1905–1907 рр., наступили часи реакції після столипінського перевороту. Внаслідок політичного терору в Росії діяльність українських партій фактично була унеможливлена, а діяльність українських громадських організацій була значною мірою обмежена. Особливо жорстко переслідувалися політичні прояви національних рухів, зокрема прояви української ідеї, української ідентичності і самобутності старанно відстежувалися царським режимом і переслідувалися ним та його ідеологами⁸. Переслідувалися послідовно, свідомо і цілеспрямовано.

Тому в цих умовах, звичайно, і позиції, і форми та методи діяльності політичних партій та громадських організацій відрізнялися, як і геополітичний рівень устремлінь галицько-буковинських і наддніпрянських політичних лідерів і діячів.

Проте вибух світової війни, незважаючи на ці відмінності, більшість українських політичних партій та їх очільники, зустріли проявами імперського лоялізму та державного патріотизму. В умовах Російської імперії – російського лоялізму, а в умовах Австро-Угорщини – австро-угорського. Тобто, українські провідники заявляли про свою загальну підтримку інтересів тієї держави, в якій вони перебували. І це не відрізняло їх ані у Львові, ні у Києві. Відповідні заяви звучали гучно і неодноразово⁹. Єдине, що при цьому українці висловлювали дуже відмінні сподівання. Наприклад, австрійський і австро-угорський лоялізм передбачав сподівання і навіть вимоги до імперської влади реалізувати національні інтереси українців, зокрема розбивши російську імперію, і на її руїнах дати українцям можливість сформувати свою власну державність.

Політичний провід у Галичині і Буковині, маємо на увазі національних демократів, радикалів і соціал-демократів, а не звісно ж, москвофілів, орієнтувався на поразку Росії, на перемогу Австро-Угорщини і Германської імперії з їх союзниками. Політичний розрахунок робився на те, що вірна, віддана служба українців Галичини, Буковини, Закарпаття, двоєдиній монархії буде належно поцінована і оплачена щедрою рукою Віденського уряду і царя відповідними суттєвими поступками українцям¹⁰. Починаючи від

⁸ Сарнацький О. П. Дореволюційна історіографія питання про ставлення та дії російського самодержавного апарату відносно українських політичних партій на початку XX ст. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2007. Випуск 1 (21). С. 385–386.

⁹ Яремчик В. Проблема консолідації у діяльності українських політичних партій Східної України (1900–1917 рр.). Гуржівські історичні читання. 2009. С. 268–270.

¹⁰ Горбань Т. Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. *Український історичний журнал*. 2005. №. 6. С. 99–100.

реалізації їх ідеалів, заявлених Головною Руською Радою від часу Весни народів, тобто поділу Галичини на Східну, українську, і Західну, польську, частини і продовжуючи створенням щонайменше окремого коронного краю або й навіть нової держави під егідою Габсбургів (започаткування власної нової династії на чолі української держави).

Натомість політичні партії, які так чи інакше діяли в Росії, або проявляли себе в завуальованій формі через незначне коло легальних українських організацій, зокрема, тут варто згадати про майбутніх лідерів УНР Михайла Грушевського і Симона Петлюру, переважно вели мову про необхідність поваги до українських національних і національно-культурних інтересів з боку Петрограду. Вони, а саме – провідники наддніпрянських соціал-демократів, есерів, соціалістів-федералістів тощо, дедалі більше вели мову про те, що Російська імперія в ході війни і в її результаті має бути трансформована у нову конституційну республіку й демократизована. Звичайно, йшла мова про українську мову та культуру, відповідні національно-культурні та політичні права і прагнення українців і необхідність врахування їх інтересів. Але разом з тим, практично до кінця Першої світової війни, більшість впливовіших наддніпрянських політичних партій не виходили за рамки своїх попередніх ідей автономізму й програмних вимог федеративного зв'язку України з Росією в межах уявленої майбутньої демократичної російської республіки¹¹.

Характерною тенденцією воєнних років у Великій Україні було поступове нарощування сил і проявів самостійницького напрямку. Проте, тут він був представлений, в основному, не впливовими політичними партіями і силами. До його яскравих лідерів варто віднести насамперед Дмитра Донцова¹², В'ячеслава Липинського¹³ і, звичайно, Миколи Міхновського¹⁴ як ідеологів або і теоретиків

¹¹ Яремчук В. Українські партії Наддніпрянської та Надністрянської України й українське питання наприкінці XIX–початку XX ст. Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]. 2006. №. 32. С. 37–51

¹² Пивовар С. Ф. Ідея української державності в історико-політичній спадщині Дмитра Донцова // The 13 th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (July 28-30, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. С. 397–406.

¹³ Гордієнко М. Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського // Режим доступу: <http://dissert.com.ua/contents/17894.html>. – 1999.

¹⁴ Федоренко О. Геополітичні погляди М. Міхновського і Д. Донцова в період Української революції // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]. 2008. №. 39. С. 123–129.

цього напрямку. Вони вели мову про необхідність повного демонтажу російської імперії як ворожої для інтересів її поневолених народів. Більшість із наддніпрянських самостійників орієнтувалися на те, що у Великій війні переможуть держави Четверного Союзу і, відповідно, Російська імперія буде за участю українців розгромлена й припинить своє існування¹⁵. Відповідно, незалежна Україна буде перебувати в певних союзницьких відносинах з державами-переможцями. Йшла мова і про здобуття повної незалежності України з опорою на власні сили. Але, власне кажучи, що таке опора на власні сили як національно-державна стратегія, крім гарного гасла, було не зовсім зрозуміло.

При розгляді цих стратегічних орієнтацій та геополітичних альтернатив вибору майбутнього України заслуговує на визнання і окрему увагу діяльність Спілки визволення України (СВУ), яка складалася із представників наддніпрянських радикальних, революційних, переважно соціалістично-орієнтованих діячів, що спершу почали свою еміграційну діяльність у Львові, Відні, в Стамбулі¹⁶. Їх позиція полягала в тому, щоби спонукати українців максимально сприяти поразці Росії як головного ворога національного визволення народів цієї держави. І, звичайно, засобом до перемоги вони вважали всебічну підтримку українцями військових і політичних успіхів держав Четверного Союзу, насамперед, Германської імперії й Австро-Угорщини¹⁷. Але з умовою, що позиція і допомога українців тут будуть винагородженні відновленням, формуванням і гарантіями самостійності України. Слабкою ланкою в цих калькуляціях були нерівні позиції сторін в діалозі щодо майбутності України, наявність серйозних суперечок у таборі діячів СВУ і прагненнями політичних керівників Германії та Австро-Угорщини користуватися ресурсами СВУ у своїх імперських цілях¹⁸, в яких національно-державні інтереси українців зовсім не були пріоритетними.

Звичайно, за роки війни геополітичні калькуляції та погляди на післявоєнну майбутність політичних сил еволюціонували. Затяжний характер війни досить швидко сприяв ерозії, вивітрюванню і

¹⁵ Реєнт О. П. Перша світова війна та її наслідки для України. Проблеми всесвітньої історії. 2016. Випуск 1. С. 75–76.

¹⁶ Реєнт О. П. Перша світова війна XX ст. та українське суспільство. Проблеми історії України XIX–початку XX ст. 2005. С. 5–6.

¹⁷ Патер І. Г. Союз визволення України: військово-політичний аспект (1914–1918 рр.). Військово-науковий вісник. 2021. Випуск 35. С. 81–113.

¹⁸ Див., напр: Срібняк І. Спроби використання полонених українців табору Раштат (Німеччина) для дестабілізації запілля російської армії в Україні під час Першої світової війни. Київські історичні студії. 2020. № 1 (10). С. 26–32.

поступовому позбавленні початкових переможницьких ілюзій¹⁹. А цілісність, могутність і непорушність політичних режимів самих держав, які розпочинали війну, все більше викликали обґрунтовані сумніви. Можна говорити про великий злам у суспільних настроях, особливо з переходом до фази окопної, позиційної війни з 1916 року. Туманність перспектив миру та його умов посилювалася наростанням системної кризи в таборі європейських учасників Великої війни, яка охоплювала економічну, соціально-політичну, морально-психологічну сфери через відсутність вирішальних перемог на фронті²⁰.

Часткові успіхи сторін змінювали їх поразки, зокрема й масштабний брусилівський прорив суттєво не змінив геополітичних реалій того часу і, з 1916-го в більш латентній формі, а з 1917 року – все більш відкрито, країни, які розв'язали цю війну, переслідуючи власні егоїстичні і великодержавницькі цілі, наближалися до череди фатальних для них катастроф. Не дивно, що найбільш слабкою ланкою серед них виявилася Російська імперія, яка вже у лютому 1917-го року зазнала радикальних політичних змін. Тут почався незворотній революційний процес, відбулася Лютнева революція, в ході якої до влади прийшов Тимчасовий уряд і, відповідним чином, імперія почала розпадатися. Хоча юридично кінець імперії був проголошений 1 вересня 1917 року Тимчасовим урядом, не дочікуючись Установчих зборів, але фактично імперія перестала існувати після цієї революції.

В таких кардинально нових умовах перед українцями постали як ніколи раніше безпрецедентні виклики, але й небачені раніше неймовірні шанси – користуючись лібералізацією і демократизацією центральної влади, її слабкістю зокрема, проголосити про свої прагнення і домагання і почати їх реалізовувати практично²¹. Певною мірою вони були використані шляхом створення Центральної Ради, проголошення Української Народної Республіки на шляхах формування власної Української держави. Варто згадати, що в часи творення Української Народної Республіки самостійницький ідеал, програма творення нової незалежної держави постали на порядку денному її керівництва не одразу. Після тривалих, як на такий бурхливий час, коливань і сумнівів, вона була підтримана із затримками, і то в ході тих перетворень, які виникають в російській державі після більшовицького перевороту.

¹⁹ Вільшанська О. Л. Суспільні настрої в Україні під час Першої світової війни. Проблеми історії України XIX-початку XX ст. 2014. Випуск 23. С. 158–159.

²⁰ Реєнт О. П. Перша світова війна та її наслідки для України. Проблеми всесвітньої історії. 2016. Випуск 1. С. 73–74.

²¹ Долматова Н. І. Особливості державотворчої діяльності політичних партій України (1917–1920). Часопис Київського університету права. 2016. №. 1. С. 44–48.

Якраз тоді на передній план виходить очевидність російсько-українського протистояння і безкомпромісного конфлікту, оскільки насправді більшовицькі керівники на чолі з В. Леніним не визнають під своїми демагогічними гаслами й псевдоаргументами суверенності і державності Української Народної Республіки і послідовно намагаються її знищити²². Зі свого боку, київська влада не визнавала легітимності, законності та й самої політичної програми більшовиків, які узурпували владу в Петербурзі, а потім поширювали її на більшу частину колишньої Російської імперії. Тут інтереси сторін протистояння були принципово різними, але й їх можливості виявилися не співставним. Додатковим каталізатором переходу з федералістської політичної програми і відповідної їй державницької стратегії на самостійницьку, геополітичної переорієнтації на державотворчий процес в межах демократичної федеративної Росії до розбудови стратегічного партнерства та отримання допомоги з боку країн Четверного союзу стали перемовини щодо укладення сепаратного миру в Брест-Литовську. Германською імперією та Австро-Угорщиною з союзниками український провід УНР був поставлений перед необхідністю неоднозначного вибору своєї позиції: чи є вони представниками нової національної держави, чи є складовою частиною Росії?!

В таким умовах і з'явився на світ Четвертий універсал УНР, який проголосив повну державну незалежність України²³. Але об'єктивно державність УНР була поставлена у значну залежність від країн Четверного союзу і реальними зовнішніми гарантіями її існування виступала підтримка насамперед Германської імперії і Австро-Угорщини. Проте ця підтримка за часів УНР і навіть плата за неї у період гетьманату П. Скоропадського виявилися дуже хиткими і разом з цим, неоднозначними для долі України. Незабаром революційний процес поширився на Австро-Угорщину і Германську імперії. Після їх падіння, всі ті міжнародно-правні гарантії, які надавали вони новій незалежній державі за умовами Брестського миру виявилися нечинними.

Разом з цим, криза й крах імперій і революційний процес в кінці Великої війни, розпад Австро-Угорщини і Германської імперії надав шанси на державницьке самовизначення українцям Галичини і Буковини і Закарпаття, які разом з іншими народами Австро-

²² Дорошко М. Окупація радянською Росією Наддніпрянської України в 1917–1920 роках. Як це було. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2015. № 20. С. 44–53.

²³ Ярош Д. В. Універсали української Центральної Ради–конституційні акти української державності 1917–1918 рр.: їх зміни та історичне значення. Університетські наукові записки. 2006. № 3–4. С. 36–43.

Угорщини отримали як ніколи раніше сприятливі можливості реалізувати свої політичні прагнення і волю до створення національної державності²⁴. На превеликий жаль, інерція та й недалекоглядність тривалого габсбурзького лоялізму, всупереч чіткій декларації всіма політичними силами Галичини й Буковини ще з кінця XIX ст. (крім москвофілів), орієнтації на створення української самостійної, соборної держави, вплинули на те, що політичний провід на західноукраїнських землях останнім серед народів Дунайської монархії усвідомив, що криза і розпад Австро-Угорщини є незворотним процесом. Відтак українці встали також на шлях проголошення власної державності у формі Західно-української Народної Республіки (ЗУНР)²⁵, хоча й втрачаючи дорогоцінний в таких умовах час.

Добре відомо, що творці та керманічі обидвох складових частин українського державницького проекту, національних державницьких прагнень, заявляли про свою єдність і бажання створити єдину українську державу з двох історичних розламів територій України. Що було проголошено і реалізовано в юридичній і символічній частині Актом Злуки 1919 року, що відбулося, за межами періоду Великої війни 1914–1918 рр., але повністю в рамках пошуків формули післявоєнного мирного врегулювання в Європі та світі.

Разом з тим, на шляху до практичної реалізації створення та належного функціонування єдиної держави, стали на заваді не тільки політичні, партійні, стратегічні та тактичні розбіжності між проводом обох українських держав, але й визначальною мірою несприятлива зовнішньополітична ситуація. Зокрема те, що українські державницькі сили робили великою мірою геополітичний вибір на користь підтримки держав Четверного Союзу, насамперед Германської імперії і Австро-Угорщини, в умовах їх поразки, розпаду і дезінтеграції, революційних змін, зіграв з українським рухом і його провідниками жорстокий жарт, якщо це тільки можна називати жартом. Політики країн Антанти ставилися до українських державних лідерів і політиків з застереженнями та недовірою²⁶, в тому числі в силу соціалістичних експериментів і революційної

²⁴ Троян С. С. Перша світова війна і розпад імперій: геополітичний вимір. Українська національна революція 1917–1921 років крізь призму сучасності (до 100-річчя події) : збірник наукових статей, матеріалів, тез учасників науково-методичного семінару 2 березня 2017 року / Упорядники : Л. Л. Бабенко, І. О. Міщенко. Полтава. 2017. С. 10–16.

²⁵ Реєнт О. Проголошення ЗУНР: проблема легітиматії. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. № 18. С. 11–19.

²⁶ Швидченко Т, Губський С. Проблема становлення державності в діяльності українських політичних партій під час національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Українознавство. 2017. № 4 (65). С. 164.

демагогії проводу Української Народної Республіки. Вибираючи поміж різними, конфліктуючими та ворожими одна одній силами, що могли б забезпечити інтереси країн Антанти в умовах розпаду всієї тієї конструкції державного еквілібріуму, який існував до початку війни і який складався наприкінці її, вони намагалися спертися на тих, хто був найбільш близьким до них ідеологічно, політично і геостратегічно відповідав цим очікуванням. Звісно, свою і значну роль відігравав рівень дипломатичної вправності та комунікаційних здібностей й ресурсів з боку затятих конкурентів у боротьбі за підтримку країн-переможниць.

В цих умовах держави, що перемогли, насамперед, Сполучені Штати Америки²⁷, Великобританія, Франція зробили ставку на інші, а не український рух політичні сили, що призвело до їх підтримки створення Польської держави, першої Чехословаччини, Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 – Королівства Югославії) і так далі. А різні спроби українців порозумітися з лідерами Антанти, попри всі зусилля, переважно знову ж таки, запізнілі, на превеликий жаль, не призвели до тривалих позитивних результатів²⁸. Таким чином, доля України вирішилася в процесі та рамках створення Версальсько-Вашингтонської системи не на її користь²⁹.

Однією з таких трагічних сторінок боротьби українців за свою власну державність в ході Першої світової війни та революційного періоду після її завершення, було те, що, до російсько-українського антагонізму (який проявився в фактично однаковій ненависті до Української державності як з боку Білої, так і Червоної армій та їх військових і політичних керівників) додався також українсько-польський конфлікт і польсько-українська війна. В їх ході сили сторін виявилися нерівними³⁰. В кінці-кінців більшовики здобули можливість контролю над більшістю території України, що раніше входили до складу Російської імперії. А ЗУНР також не вистояла у протистоянні з відновленою Польською державою³¹. Важливим сюжетом, звичайно, є окупація Румунією всієї Буковини, всупереч

²⁷ Дет. див.: Фісанов В. П. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті литаври, 1999. 264 с.

²⁸ Дацків І. Б. Політика Антанти щодо Української Центральної Ради в 1917–1918 роках. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя. 2010. С. 88–93.

²⁹ Віднянський С. Велика війна 1914–1918 років і проблеми національного державотворення у Центрально-Східній Європі. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2014. Випуск 23. С. 19–22.

³⁰ Зашкільняк Л. О. До генези українсько-польського конфлікту у XX столітті. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Випуск 3-4. С. 22–41.

³¹ Стасів І. І. Політичні партії в боротьбі за державність у східній Галичині у 1918–1919 рр. Університетські наукові записки. 2006. Випуск 1. С. 358–365.

волі українців її північно-західної частини до входження до складу України³². Наступне визнання країнами Антанти цих реалій як таких, що їх влаштували, з обмовками про необхідність застереження прав національних меншин, проведення відповідних плебісцитів тощо, ніяк не вплинули на реальний перебіг післявоєнних подій і становище українців в цих нових поділах українських національних територій.

Тож, зрештою, підсумком визвольних змагань українського народу в ході останнього періоду війни і одразу після нього стало те, що український народ вийшов із Першої світової війни в гіршому становищі, ніж у неї увійшов. До Великої війни було два основних поділи наших територій, а після неї – чотири. Так, більшість території України опинилися під владою радянської Росії. Адже формальне проголошення УСРР навряд чи визначало суверенний статус України, хоча і заклало певну юридичну формулу, яка дозволяла сподіватися на перспективи державотворення України. Але це питання виходить за межі нашого розгляду. Хоча принагідно зазначимо, що серед батьків-засновників Української державності і фундаторів української національної ідеї були ті, що повірили в певний державний потенціал і радянської України. Зокрема двоє із видатних для української історії і політичної думки діячів – Михайло Грушевський³³ і Юліан Бачинський³⁴, певною мірою, вірили і навіть вважали за свій обов'язок брати участь у творенні оцієї радянської державності України, сподіваючись на її власне український характер. Але за ці ілюзії вони заплатили найдорожчим, що має людина, своїм життям.

Таким чином, після ВВ населення і території України опинилися під владою, відповідно, Москви, Варшави, Бухаресту і Праги. У відносно кращому становищі перебували українці Закарпаття, які опинилися в складі так званої першої Чехословаччини, єдиної серед центрально-східноєвропейських країн, в якій до її поглинання і знищення нацистським рейхом, за потурання деяких західних політиків, був встановлений і зберігся ліберально-демократичний

³² Добржанський О. В. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. Український історичний журнал. 2009. № 1. С. 28–38.

³³ Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?. Український історичний журнал. 1966. № 11. С. 13–30.

³⁴ Помилування не просив... Доля Юліана Бачинського: Документи. Матеріали. Публікації / Упоряд.: Ю. Шаповал, О. Якубець; заг. ред. Ю. Шаповал; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф.Кураса; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. 2020. 264 с.

політичний режим. Його умови відкривали певні можливості для національно-культурного і політичного розвитку українців краю³⁵.

Наступне осмислення уроків Великої війни та визвольних змагань українців проходило у повоєнний період³⁶, в час, коли Українська державність, чи то УНР, чи ЗУНР, гетьманська Україна припинили своє існування в різких і радикальних запереченнях сторонами позицій один одного. В гострому та дошкульному з'ясуванні того, що хотіли домогтися, а що насправді отримали провідники українського руху, його політичні лідери, політичні партії. Взаємні звинувачення і конфронтації в рамках української політичної міграції другої хвилі заслуговують також на подальше вивчення дослідниками, як і її вплив на подальший розвиток української політичної думки. Найбільш непримиренними критиками державотворчих зусиль, особливо позицій діячів УНР, Директорії, були радикальні наші самостійники, які звинувачували творців УНР у соціалістичних мареннях, безпорадному паціфізмові, федералістських ілюзіях, русофільстві, провінційності. Відповідним чином, до певної міри суворі уроки державотворення були не стільки глибоко осмислені для створення нової конструктивної програми, а знівельовані цією міжпартійною полемікою. В ній нерідко не йшлося про те, яким чином консолідувати українські сили. А саме консолідація була найважливішим завданням в умовах, коли вони були розбиті і розпорошені ще й після невдалих спроб партизанських акцій на теренах України радянської. За цією полемікою втрачалися пошуки спільних орієнтирів відновлення боротьби за свою державність у принципово нових геополітичних та соціально-політичних обставинах.

Висновки

Отже, осмислюючи геополітичні злами Великої війни, ми повинні визнати, що українські національні сили в той період не були останніми в своїх намаганнях скористатися цією величезною геополітичною світовою катастрофою з тим, щоби в ній, в час демонтажу існуючих панівних імперських держав, здобути свій шанс на створення власної державності і захист своїх національно-культурних і політичних інтересів.

З певним запізненням українці намагалися вибороти свою майбутність, власну державність і гідну перспективу існування України як суверенної та єдиної національної держави. Втім, як внутрішні, так і зовнішні чинники, стан зрілості українського руху і

³⁵ Мацелюх І. Правовий статус українського Закарпаття за Конституційною хартією Чехословацької Республіки // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 5. С. 5–8.

³⁶ Винарчук Т. В. Результати державотворення українців початку ХХ ст.: сучасний погляд і ретроспектива. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2005. Т. 1. №. 19. С. 253–258.

рівень національної консолідації українського народу та інші фактори разом не дозволили українцям зробити переможний вибір навіть тоді, коли відкрилося не те, що вікно, а величезна брама можливостей з послідовним розпадом імперій – Російської, Австро-Угорської і Германської. Українські політичні лідери зробили, на наш погляд, зрозумілу, але, як виявилось, хибну геополітичну ставку. Здавалося – на переможців, а виявилось – на переможених.

Теза, що ворог мого ворога є моїм другом, зіграла з нашим тогочасним національним проводом злий жарт. А якщо брати до уваги ступінь входження українських політичних лідерів в контакт, належну комунікацію з лідерами країн Антанти, а саме – Великої Британії, Франції, а тим більше Сполучених Штатів Америки, що на початку війни, так і навіть при появі кризових явищ в її характері й перебігу, цими завданнями та ціллю український провід в цілому не переймався. Через перебування Росії на боці Антанти аж до більшовицького перевороту таке завдання здавалося і небажаним, і зайвим. Це завдання почало формуватися уже в ході розпаду Австро-Угорщини і Германської імперії, який ставав неминучим фактом, але й тоді воно не було своєчасно сформульовано і виконано.

Зміна геополітичних орієнтацій українських державних лідерів та політичних провідників виявилася з одного боку запізнілою, а з іншого боку, вона не набула чіткого програмового характеру і не мала достатніх ресурсів здобуття підтримки політичних еліт і керівництва країн-переможниць. Тому українське питання, на відміну від польського і деяких інших, було маргіналізовано в порядку денному післявоєнного врегулювання країн-переможниць.

На превеликий жаль, національна доля українців стала жертвою тих геополітичних розрахунків і калькуляцій, якими керувалися творці Версальсько-Вашингтонської системи. Як ми добре знаємо з історії, системи, яка стала лише пишними правовими і інституційними декораціями нетривалого антракту поміж Першою і Другою світовими війнами. Але ні у Першій, ні в Другій світовій війні українцям не вистачило ані власних сил, ані необхідної зовнішньої підтримки для того, щоби ствердити на мапі світу нову самостійну незалежну державу. Проте це завдання не було знято з порядку денного нового світового устрою. Воно ж не було знято з порядку денного діяльності українських організованих національних сил. Та до його успішної реалізації дійшло пізніше. Власне, уже з другим актом розпаду залишків Російської імперії у вигляді Радянського Союзу у 1991 році.